

KIRSI-MARIA NUMMILA

Koodinvaihto Mikael Agricolan Rukouskirjan kalenteriosassa¹

1. Johdanto

Mikael Agricolan vuonna 1544 ilmestynyt Rukouskirja (*Rucouskiria*) on yksi vanhimmissa ja myös merkittävimmistä vanhan kirjasuomen aikaisista teoksista. Se on sisällöltään poikkeuksellisen monipuolinen teos, joka tarjoaa runsaasti monentyyppisiä tutkimuskohteita. Yksi näistä on teoksen kaksikielisyys. Myös tästä näkökulmasta katsottuna Agricolan Rukouskirja on yksi vanhimman kirjallisuutemme kiinnostavimmista kohteista, sillä näin runsasta monikielisyyttä ei tavata muualla. Keskityn tutkimuksessani tarkastelemaan Rukouskirjan kalenteriosan ajanlaskua ja astrologiaa käsittelevää osuutta. Kysymys on monikielisuuden ja kielten vaihtelun eli koodinvaihdon näkökulmasta teoksen kiinnostavimmasta tekstikokonaisuudesta, sillä se on ainoa osio, jossa kielet vaihtelevat keskenään samalla sivulla ja saman tekstikokonaisuuden sisällä. Tarkasteltavassa tekstissä keskeistä on lauseidenvälinen eli intersententiaalinen koodinvaihto, jossa vaihtelu tapahtuu nimensä mukaisesti virkkeiden rajalla.²

Tutkimukseni tarkoituksena on selvittää, mikä on koodinvaihdon funktio Agricolan Rukouskirjan kalenteriosan katkelmassa. Toisin sanoen miksi kieltä vaihdetaan tekstin osien välillä ja miksi ilmiö esiintyy siinä kontekstissa ja niissä tekstinkohdissa kuin se

1 Artikkelini perustuu Suomen Kielen Seuran ja Mikael Agricola -seuran yhdessä Agricolan päivänä 9. 4. 2014 järjestämässä Agricola ja aikalaisia -seminaarissa pitämäni esitelmään ”Arkista ajantietoa vai ennustamista ja okkultismia. Koodinvaihto Agricolan Rukouskirjan kalenteriosassa”. Kiitän lämpimästi tilaisuudessa käydystä keskustelusta ja artikkelini nimettömiltä arvioijilta saamistani kommentteista.

2 Tutkittavassa tekstissä ei varsinaisesti esiinny intrasententiaalista eli lauseensisäistä koodinvaihtoa. Yleisesti ottaen intrasententiaalinen koodinvaihto eli yksittäisten (tekstiyhteydessään taipumattomien) vieraskielisten sanojen tai pidempien ilmausten esiintyminen muilta osin erikielisessä virkkeessä on vanhassa kirjasuomessa tunnettu ilmiö. Niin vanhan kirjasuomen kuin yleisesti historiallisen koodinvaihdon näkökulmasta ilmiö on kiinnostava ja saattaa myös osin peilata kyseisen ajankohdan suullista kielenkäyttöä. Lauseidenvälisen koodinvaihdon tavoin ei lauseensisäisestä kielten vaihtelusta ole vanhan kirjasuomen osalta juuri olemassa aiempaa tutkimusta.

esiintyy. Vastaukset esitettyihin kysymyksiin eivät selviä tekstiä pintapuolisesti tarkastelemalla, vaan asian selvittäminen vaatii vaihtelun yksityiskohtaista analyysia ja tekstin kontekstuaalisointia.

2. Historiallinen koodinvaihto

Koodinvaihdolla tarkoitetaan kielen (tai murteen) vaihtelua saman keskustelun tai tekstin sisällä (esim. Schendl 2000, 77). Kysymys on monikielissä yhteisöissä ja monikielisten kielenkäyttäjien kielessä yleisestä ilmiöstä. Koodinvaihdolla on kontekstissaan aina jokin peruste ja funktio. Kysymys ei ole sattumanvaraisesta tai kielenkäyttäjän puutteellisesta kielitaidosta johtuvasta toiminnasta, vaan koodin- ja kielenvaihto tapahtuu tarkoituksellisesti. Vanhastaan koodinvaihtoa on pidetty puhekielen piirteenä, mutta viime aikoina on havahduttu huomaamaan ilmiön kuuluvan myös kirjoitettuun kieleen (Pahta 2009, 288). Kirjallisen koodinvaihdon tutkimus on osoittautunut erityisen kiinnostavaksi vanhojen tekstien osalta.³ Keskiajan läntisen Euroopan kaupungeissa, kuten Turussa, kaupankäynnissä, opetuksessa ja oppineiden keskuudessa monikielisyys ja kielten vaihtelu on ollut itsestään selvää ja kuulunut jokapäiväiseen kielenkäyttöön. Se on kuulunut vahvasti myös kirjoitetun kielen traditioon. (Ks. kielioloista esim. Häkkinen 1994, 40; Klinge 1994, 36; Tarkiainen, K. 2010, 206; vrt. myös tämän tutkimuksen alaviite 9.)

Historiallisiin dokumentteihin kohdistuva monikielisyiden tutkimus on suhteellisen nuori mutta kansainvälisesti vilkas kielentutkimuksen osa-alue. Varhaista kirjallista monikielisyttä ei ole kuitenkaan suomenkielisen kirjallisuuden tai muiden suomenkielisten varhaisten tekstien osalta tutkittu juuri lainkaan. Suomen osalta kirjallisen koodinvaihdon tutkimus rajoittuu lähinnä muutamiin 1800-luvun kirjeiden kieltä käsitteleviin yksittäisiin artikkeleihin (ks. Saari 2005, 2009). Ylivoimaisesti suurin osa maailmalla tehdystä historialliseen koodinvaihtoon (*historical code-switching*) liittyvästä tutkimuksesta käsittelee vanhoja englanninkielisiä tekstejä (esim. Wright 1992, Wenzel 1994, Hunt 2000, Schendl 2000; 2002, Davidson 2003, Schendl & Wright 2011). Myös Suomessa on viime vuosina tehty merkittävää englanninkielisiä tekstejä käsittelevää historiallisen koodinvaihdon tutkimusta (esim. Pahta 2004; Pahta & Nurmi 2006; 2007; Nurmi & Pahta 2010; Skaffari tulossa). Latinan kieli ja yhteiseurooppalaiset vakiintuneet kirjalliset konventiot yhdistävät vahvasti keskiaikaista ja uuden ajan taitteen länsieurooppalaista kirjallisuutta. Tästä syystä aikakauden historialliseen monikielisyteen liittyvät tutkimuskysymykset vastaavat kielistä riippumatta pitkälle toisiaan, mikä tarjoaa ilmiön tutkimuksen kannalta verrattomat mahdollisuudet.⁴

3 Historiallisen koodinvaihdon tutkimus voi olla niin laadullista kuin määrällistä. Korpuslingvistisin keinoin voidaan tarkastella suurista aineistoista esimerkiksi ilmiöiden frekvenssieroja eri tekstilajeissa. Yhdistämällä määrällinen ja laadullinen tutkimus on puolestaan mahdollista hahmottaa ja selvittää ilmiön kokonaiskuva tietynä aikakautena tai tietyn tekstilajin sisällä. (Ks. Pahta 2009.)

4 Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitoksen eri kielten koodinvaihdosta kiinnostuneet tut-

Vaikka monikielisyys on tyypillistä keskiajan ja uuden ajan alun teksteissä, on historiallinen kielentutkimus pitkään sulkenut ilmiöltä silmänsä. Perinteisesti kielentutkimus on ollut kiinnostunut yhdestä kielestä kerrallaan; tekstejä, joissa on erikielisiä osia, ei ole nähty kokonaisuuksina tai ainakaan kielentutkimuksen näkökulmasta kiinnostavina. (Schendl 2002, 51–52; Davidson 2003, 473.) Myös kielitieteellisen tutkimuksen tarpeisiin muodostettujen tekstikorpuksen koostamisperiaatteet kuvaavat omalta osaltaan lingvistiikan yhteen kieleen keskittynyttä näkökulmaa: teksteistä mukaan on otettu vain yhtä olennaiseksi katsottua kieltä edustavat osuudet ja muunkieliset osuudet on jätetty tekstistä epäolennaisena aineksena pois (näin myös Vanhan kirjasuomen korpus, Kotus). Tekstin karsiminen on käytännössä koskenut lauseenrajalla tapahtuvaa vaihtelua, sillä lauseensisäistä koodinvaihtoa ei ole merkityksen ja kieliopillisuuden kärsimättä voinut ainakaan systemaattisesti jättää merkitsemättä.

Koodinvaihto (*code-switching*) on yleisesti vakiintunut käsite monikielisyydestä ja kielten vaihtelusta puhuttaessa. Nykykieliä koskevassa tutkimuksessa käsitteestä on usein luovuttu ja puhutaan mieluummin monikielisyydestä (*multilingualism; bilingualism, trilingualism*; ks. historiallisen koodinvaihdon näkökulmasta myös Mäkilähde 2012, 53). Historiallisesta koodinvaihdosta puhuttaessa käsite on kuitenkin toimiva ja yleisesti käytetty (vrt. myös uusi nykykieltä käsittelevä tutkimus, esim. Frick 2013).⁵ Historiallisesta ja tekstuaalisesta koodinvaihdosta puhuttaessa on tutkimuksessa käytetty myös nimitystä *sekakielinen teksti (mixed-language text)*. Huomattakoon että ilmauksella *sekateksti* viitataan ennen kaikkea lähdepohjaltaan hybridiseen tekstiin, eikä ilmauksella oteta kantaa teoksessa esiintyvien kielten mahdolliseen moninaisuuteen (ks. käsitteestä Paloposki 2005, 17). Hybriditeksti on siis tyypillisimmin yksikielinen, vaikka sen lähtötekstit olisivat monenkielisiä.

Monikielisyyden tutkimuksessa lähtökohtainen ajatus on, että koodinvaihdolla on jokin funktio ja peruste (tilanteinen, tekstuaalinen tai sosiolingvistinen); se ei ole sattumanvaraista. Koodinvaihdon funktioita on hyvin monenlaisia ja niiden taustalla edelleen monenlaisia motiiveja. Muita kieliä kuin suomea koskevan aiemman historiallisen koodinvaihtotutkimuksen perusteella mahdollisia funktioita voivat olla esimerkiksi tekstinsisäinen viittaus toiseen tekstiin, kirjoittajan lukeneisuuden osoittaminen, asiantuntijaidentiteetin korostaminen, moniäänisyyden lisääminen, arvokkaan lähteen siteeraus tai tekstinsisäinen rakennesiirtymä (Pahta 2009), solidaarisuuden osoittaminen, identiteetin luominen, puheenaiheeseen liittyvien traditioiden osoittaminen, salakielenä toimiminen, tyylikeinona toimiminen (Adams 2003), puhujan aseman vahvistaminen, diskurssin

kijat perustivat vuonna 2013 tutkijayhteisön, johon kuuluu useita historiallisesta monikielisyydestä kiinnostuneita tutkijoita. Tutkimuskysymyksistä, -ongelmista ja erikielisistä aineistoista käytyjen keskustelujen yhteydessä monet keskiajan ja uuden ajan alun (kuten usein myös antiikinaikaisten) eurooppalaisten tekstien monikieliset käytännöt ovat osoittautuneet yhteisiksi.

5 Englannissa historiallisista monikielisistä teksteistä ja monikielisestä kirjoittamisesta on käytetty yleisesti nimityksiä *macaronic texts* ja *macaronic writing* (ks. tark. esim. Wenzel 1994, 2–3, 5; Wright 1992, 762).

avustaminen ja järjestäminen tai asian voimakas painottaminen (Mäkilähde 2012). Kaikkiaan aiempi tutkimus on osoittanut, ettei koodinvaihto ole keskiaikaisissa teksteissä satumanvaraista vaan perustuu esimerkiksi saarnoissa, tiede- ja lakiteksteissä viralliseen kielenkäyttöön, traditioon ja vakiintuneisiin kirjoituskäytänteisiin (esim. Wenzel 1994; Wright 2000; Hunt 2000; Schendl 2000; Pahta 2009, 306).

Koodinvaihto voidaan perinteisen luokittelun mukaisesti jakaa tilanteeseen ja metaforiseen (Gumperz 1982, 60–61). Kirjallisia tekstejä tarkasteltaessa erityisen olennaisiksi tekijöiksi koodinvaihdon merkitysten ja yleisyyden lisäksi nousevat aika- ja tekstilajisidonnaisuus. Aiempi tutkimus osoittaa, että eri lajeja ja aikakausia edustavissa teksteissä myös kielen vaihtumisen taustalla oleva motivaatio vaihtelee (esim. Wenzel 1994, 13; Wright 1992, 762; 2000; Schendl 2000, 92; Pahta 2010, 296–298; ks. myös Schendl 2002, 55). Historiallisen koodinvaihtotutkimuksen kannalta kaikki kielenulkoiset, kielenkäyttötilannetta valaiseva tieto on tärkeää. Tällaista tietoa edustavat jo mainitun sosiohistoriallisen kontekstin lisäksi niin kirjoittajan sosiaalinen asema kuin kohdeyleisöä koskeva taustatieto (Pahta 2009, 291, 295). Viimeksi mainittuja seikkoja ovat esimerkiksi tieto vastaanottajan luku- ja kielitaidosta tai oppineisuudesta yleensä. Kuten nykykieliä koskevassa vaihtelun, tekstin, tekstilajin tai diskurssin tutkimuksessa myös vanhoja tekstejä tarkasteltaessa kirjoittaja, vastaanottaja ja tekstin tarkoitus ovat analyysin keskeisimpiä ja olennaisimpia lähtökohtia.

Historiallinen koodinvaihdon tutkimus edellyttää tekstin huolellista analysoimista kielenulkoista maailmaa vasten. Kysymys on variaatioanalyysistä, jossa kieltä tarkastellaan suhteessa kielenulkoiseen kommunikaatiotilanteeseen. Variaationtutkimukselle tyypillisesti myös vuosisatojen takaisissa kirjallisissa teksteissä esiintyvä vaihtelu pyritään selittämään kielenulkoisten muuttujien perusteella. Ensiarvoisen tärkeää on tuottamisajankohdan historiallisten ja yhteiskunnallisten olojen tuntemus ja tämän tiedon käyttö analyysin perustana. Kuten variaationtutkimuksessa yleensä on myös monikielisiä keskiaikaisia tekstejä pyrittävä tarkastelemaan luovasti eri näkökulmista. (Ks. esim. Pahta 2009, 289–290, 306.)

Syntaktisella tasolla koodinvaihtoa on karkeasti luokitellen kahdenlaista eli lauseensisäistä (*intersentential*) ja lauseiden välistä (*intrasentential*) (käsitteistä Myers-Scotton 1993, 3–5). Molemmat koodinvaihdon perusmuodot ovat vanhan kirjasuomen kannalta olennaisia ja kiinnostavia. Kuten edellä on mainittu, käsillä olevan tutkimuksen kannalta huomio kiinnittyy kuitenkin lauseiden väliseen koodinvaihtoon. Käännöskielen näkökulmasta on odotuksenmukaista, että vanhimman kirjasuomen käännöstekstit mukailevat lähtötekstejä myös monikielisyyden osalta. Vaikka omassa tutkimuksessani on pitkälti kysymys käännöskielestä, ei kuitenkaan ole olemassa yhtenäistä teosta ja lähtötekstiä, johon tarkastelemani tekstikokonaisuus perustuu. Päätelmien tueksi on näin ollen löydettävä esimerkkejä vastaavasta koodin vaihtelusta muualta kuin teoksen taustalla olevasta lähdekirjallisuudesta. Palaan Rukouskirjan lähdepohjaan ja luonteeseen seuraavassa luvussa 3.

3. Rukouskirja ja sen kalenteriosa

Mikael Agricolan vuonna 1544 Tukholmassa painettu Rukouskirja on varhaisen kirjasuomen merkkiteos. Se on ajallisesti toinen suomenkielinen painotuote; sitä ennen oli ilmestynyt vain Agricolan parikymmensivuinen ABC-kirja (*Abckiria*, 1543). Agricolan Rukouskirja on erittäin laaja, noin 900-sivuinen teos. Se oli ilmestymisaikanaan Euroopan laajin ja kaikkiaan koko reformaatiokauden yksi mittavimpia ja monipuolisimpia rukouskirjoja. Teos koostuu alkuosan noin 80 sivun laajuisesta kalenteriosasta sekä noin 800 sivun laajuisesta rukousosiosta. Agricolan Rukouskirja on niin sanottu hybriditeos tai sekateksti, jonka pohjana on käytetty kaikkiaan kymmeniä erillisiä lähdetekstejä ja -teoksia. (Ks. tark. Tarkiainen, V. & Tarkiainen, K. 1985, 152–177; Heininen 2007, 189–229.)

Rukouskirjan kalenteriosa muodostaa kiinnostavan kokonaisuuden keskiajan ja uuden ajan taitteen ajanlaskuun, astrologiaan, astronomiaan, meteorologiaan, anatomiaan, fysiologiaan, psykologiaan, lääke- ja eläintieteeseen sekä historiaan ja teologiaan liittyvästä tiedosta. Teosta voidaankin luonnehtia ensimmäiseksi suomalaiselle yleisölle kirjoitetuksi tietokirjaksi (Heininen 2007, 196). Oman tutkimukseni kannalta kiinnostavan osion kalenteriosasta muodostaa ajanlaskua, astrologiaa ja astronomiaa käsittelevä alkuosa. Rukouskirja on erityislaadustaan ja monipuolisuudestaan huolimatta jäänyt tutkimuksessa ennen kaikkea Agricolan Uuden testamentin käännöksen varjoon (Häkkinen 2007, 8). Rukouskirjan lähdepoija on tosin kartoitettu varsin kiitettävästi (ks. kootusti esim. Nummila 2011, 20). Viljo Tarkiainen toteaa 1950-luvulla kalenteriosan vaativan yksityiskohtaista tutkimusta. Tilanne on 2000-luvulle tultaessa jokseenkin sama (Heininen 2007, 197). Tämän jälkeen on kuitenkin uutta tutkimusta saatu kalenteriosan ruotista suomennetuista kuukausirunoista, niissä mainituista kasveista ja niiden nimityksistä (Häkkinen & Lempiäinen 2007).

4. Kielen ja sisällön suhde kalenteriosassa

4.1. Rukouskirjan kalenteriosan kielet

Mikael Agricolan Rukouskirja on pääasiassa kaksikielinen teos. Teoksen hallitsevat kielet ovat suomi ja latina. Keskiajan ja uuden ajan alun monikielisille teksteille on tyypillistä, että vaihtelevina kielinä ovat nimenomaan latina ja jokin muu kieli; tämä jokin muu kieli on käytännössä jokin kansankieli (esim. saksa, ruotsi, englanti). Suomen ja latinan välinen suhde vaihtelee Rukouskirjan osien välillä suuresti. Varsinaisen rukouskirjaosan kielinä on suomi. Kalenteriosassa kysymys siitä, kumpi on hallitseva kieli, ei ole yhtä selvä. Mielestäni toista ei voida nimetä yksikantaan pääkieleksi ja toista ns. sivukieleksi. Rukouskirjan kalenteriosassa on selvästi osia, joissa pääkieli on ehdottomasti latina. Tämän ohella on osuuksia, joissa esiintyy rinnakkain suomen- ja latinankielisiä tekstiosuuksia (ks. pääkielen määrittelyyn liittyen myös Schendl 2000, 80, alaviite 13).⁶

6 Rukouskirjan kalenteriosan latinankieliset osuudet on suomentanut Reijo Pitkäranta (Mikael Agricolan teokset. Tekstien selvennys, s. 13–43).

Vaikka kalenteriosa muodostaa oman tekstikokonaisuutensa Rukouskirjassa, sisältää sekin edelleen kudelman itsenäisiä tekstejä. Näiden tekstien väliset suhteet ovat hallitsevan kielen määrittelyn kannalta monimutkaisia. Riippuu ennen kaikkea näkökulmasta ja kiinnostuksen kohteesta, voidaanko puhua kalenteriosasta yhtenä tekstinä vai ei (vrt. maailman kuuluisin hybriditeksti eli Raamattu ja sen sisältämä moninainen tekstilajien kirjo). Oman tutkimukseni näkökulmasta Rukouskirjan kalenteriosa muodostaa itsenäisen tekstikokonaisuuden, jonka sisältä hahmottuu edelleen eritasoisia tekstikokonaisuuksia. Yksi näistä on ajanlaskua ja astrologiaa käsittelevä osuus, jonka sisällä on edelleen eri lähteistä peräisin olevia itsenäisiä tekstejä. Kutsun näitä kaikkia kokonaisuuden näkökulmasta eritasoisia kokonaisuuksia teksteiksi. Asiayhteydestä käy ilmi, millä tasolla operoidaan.

Ennen siirtymistä koodinvaihdon toteutumisen tarkasteluun on olennaista kiinnittää huomio tutkimuskohteessa toteutuvaan kielen ja lähtötekstien suhteeseen. Kun verrataan tarkasteltavaa tekstiä sille osoitettuihin lähtöteksteihin (Heininen 2007, ks. asetus 1 alla), voidaan todeta niiden välillä olevan seuraava selvä ja poikkeuksettomalta vaikuttava suhde: latinaksi olevat tekstiosuudet ovat peräisin latinankielisistä teoksista ja suomenkieliset osuudet saksan- ja ruotsinkielisistä lähde- ja teoksista. Tulos on sekä yleisesti monikielisten hybriditekstien että käsillä olevan tutkimuksen kannalta kiinnostava. Tällaisesta vastaavuussuhteesta en ole löytänyt mainintoja aiemmasta muunkielistä koodinvaihtoa, monikielisyyttä tai hybriditekstejä käsittelevästä tutkimuksesta. Tämänkaltaisen lähtötekstin kieleen perustuva vaihtelu tulotekstissä ei ole mikään koodinvaihdon syy tai funktio, mutta se liittyy olennaisesti tekstin koostamiseen, rakenteeseen ja kielellisiin kysymyksiin. Mitä todennäköisimmin se tarjoaa vihjeen siitä, miksi kieli todella vaihtuu, eli viitteen kielenulkoiseen kommunikaatiotilanteeseen ja maailmaan.

Rukouskirjan kalenteriosaston lähdepohja (Heininen 2007, 197), s. 1–46.

Sivu		Lähde
1	Kalenterin käyttöohje	Rösslin
6–29	Kalenteri	Rösslin, Reinhold
30–31	Cisiojanus	Brunfels
32	Sunnuntaikirjaimen hakuohje	Luther 1532
33–34	Kultaisen luvun hakuohje	Luther 1532
34–35	1. taulukko: planeettojen vaikutus	–
36	Ptolemeus: Vir sapiens	–
36–37	2. taulukko: eläinradan merkkien vaikutus	Rösslin
38–39	3. taulukko: Auringon nousu ja lasku	Rösslin
39–41	4. taulukko: eläinradan merkkien vaikutus	–
42	Eläinradan merkit ja ruumiin jäsenet	–
42–43	Ptolemaioksen neuvo	Reinhold
43–46	Eläinradan vaikutukset	–

Kalenteriosan tekstit, joille ei ole esitetty suoraa lähtötekstiä, käsittelevät aikansa huomattavimman astrologisen teoksen kirjoittajan Claudios Ptolemaioksen ajatuksia ja ns.

ptolemaiolaista maailmankuvaa. Näihin kohtiin liittyvät myös käsillä olevan tutkimuksen kannalta tekstin kiinnostavimmat kohdat. Alla on näyte keskeisestä tekstinosasta (s. 36), jossa latina vaihtuu suomeksi. Palaan tekstiin ja sen sisältöön seuraavassa luvussa 4.2.1.

Ptolemeus

Vir sapiens dominabitur astris que inclinant/ non necessitant. Vnde inclinatio-
eorum precaueri possunt vel mitigari ratione consilii et precatione/ imo fide in
verbum dei/ nobis propositum/ cui omnino parere debemus.⁷

Tämä Canon eli Taulu osotta mite cussaki Merkise on tekeminen taicka
lackaminen ia iettäminen / Joissa on (G) hyue (M) keskimeijnen / ia (B) se paha
merkitze.

Seura tekemen.	b g g b g g b b g b m g
Ystewytte tedä.	b b m g g b b g g b m g
Häite walmista.	b g g b g g m m m b m m
Dubloijdha. ⁸	g m g g b m g m b b b b
Scaftaulu laske.	g b g g m b g b m b g m
Jotakin etzije.	g g m g g g m b m b m m
Welka maxa.	b b b b b b b g b b b g b
Orickt asetta.	m b g g b m g b g g m m
Kynsi leicata.	g g b g g b g m m m b b

Edellä lainatussa tekstissä esiintyy periaatteessa kolmea kieltä, sillä kunkin tekemisen soveliaisuutta osoittavat merkit *g*, *m*, *b* viittaavat saksaan eli ovat saksankielisten sanojen *gute*, *mittelmässig* ja *böse* (hyvä, keskiverto, huono) alkukirjaimien perustuvia lyhenteitä. Taulukon esikuva löytyy Eucharius Rösslinin saksankielisestä kalenterista (1533, VI). Tässä esitettyä pidemmän taulukko-osuuden jälkeen teksti jatkuu jälleen latinankielisenä.

4.2. Sisällön semanttiseen luonteeseen perustuva vaihtelu

4.2.1. Koodinvaihto osoittamassa asian tai lähteen autoritaarisuutta

Aiempi historiallista koodinvaihtoa koskeva tutkimus osoittaa, että kaksikielisyys on runsasta teksteissä, joissa viitataan johonkin toiseen tekstiin. Tyypillisesti näissä yhteyksissä on kysymys arvokkaaseen ja autoritaariseen tekstiin viittaamisesta. Kaikkiaan koodinvaihto vaikuttaa keskiaikaisessa eurooppalaisessa tekstitraditiossa olevan tyypillisintä tie-teellisissä ja uskonnollisissa teksteissä. (Ks. kootusti Pahta 2009, 296–297, 299.)

Tarkasteltavassa tekstissä kielen vaihtelu vaikuttaa olevan sidoksissa lähtötekstiin (myös siis konkreettiseen lähtöteokseen ja tekstiin eikä vain kieleen). Tekstin

7 Ptolemaios. Viisas mies hallitsee tähtiä, jotka taivuttavat, mutta eivät pakota. Sen vuoksi niiden vaikutuksia voidaan varoa tai lieventää järjellä, neuvokkuudella, rukouksella ja turvaantumalla uskossa Jumalan sanaan, joka on meille annettu ja jota meidän on kaikin tavoin toteltava. (Mikael Agricolan teokset. Tekstien selvennys, 24.)

8 *dubloida* 'pelata arpeliä' (Tarkiainen, V. 1958, 192).

latinankielisissä osissa on puhe hyvin autoritaarisesta henkilöstä ja hänen tuotannostaan. Kysymys on Claudios Ptolemaioksesta (n. 100–178 jKr.), joka oli muun muassa tärkeimpien tähtitieteellisten ja astrologisten teosten kirjoittaja. Hänen laatimassaan teoksessa *Tetrabiblos* (lat. *Quadripartitum*) esitetään systemaattisessa muodossa vuosisatojen astrologinen perinne. Kreikkalaisen astrologian klassisen kauden voidaan sanoa huipentuvan ja kiteytyvän Ptolemaioksen teoksessa. Ns. ptolemaiolainen maailmankuvaa edusti edelleen keskiajan Euroopassa yleistä ja jokapäiväistä käsitystä maailmasta. Teosta on luonnehdittu astrologian ja astronomian raamatuksi. (Ks. tark. esim. Nikula 1993, 47–48; Heininen 2007, 199–200.)

Arvovaltaiseen ja autoritaariseen lähteeseen viittaaminen on yleisesti tunnettu koodinvaihdon motiivi, mutta tarkasteltavassa yhteydessä se herättää muutamia kysymyksiä. Tekstissä ei nimittäin ole aina tai välttämättä koskaan kysymys tietyn lähteen suorasta siteeraamisesta tai lainaamisesta vaan ennemminkin tietyn ajatusmaailman kuvaamisesta ja siihen viittaamisesta. Aiemman tutkimuksen perusteella koodinvaihdon käytössä autoritaariseen lähteeseen viitattaessa on kysymys jokseenkin suorasta viittaamisesta eli siteeraamisesta. Koska kysymys on jo Agricolan aikana ollut yli tuhat vuotta vanhasta klassikosta, johon koko keskiaikainen maailmankuva on nojannut, tuntuu siteeraamisen ylimalkaisuus ymmärrettävältä. Kokonaisvaltaisen maailman tiedon ja ylipäätään ympäröivän todellisuuden kuvaajana teosta voidaan verrata Raamattuun. Ptolemaioksen siteeraamiseen tai hänen tuotantoonsa viittaamiseen ei varmastikaan ole liittynyt sellaista käännöstyön sanasanaista ehdottomuutta tai lainaamiseen liittyviä velvoitteita kuin pyhiin teksteihin.

Tässä yhteydessä on olennaista pohtia myös tradition merkitystä, eli voiko tarkasteltavassa tekstissä ilmenevä koodinvaihto perustua siihen. Toisin sanoen onko Ptolemaiokseen viitattaessa ollut tapana käyttää latinaa. Asian toteen näyttämiseksi tai kumoamiseksi tarvitaan muita keskiaikaisia eurooppalaisia tekstejä, joissa kyseessä olevaan lähteeseen tai henkilöön on viitattu. Tämän tutkimuksen puitteissa kokonaisvaltaiseen selvitystyöhön ei ole ollut mahdollista ryhtyä. Todettakoon kuitenkin, että esimerkkejä vastaavantyyppisestä käytöstä on löydettävissä. Esimerkiksi noin sata vuotta Agricolan kalenterin jälkeen ilmestyneessä William Lillyn teoksessa *Anima Astrologiae* (1676) Ptolemaiokseen viitattaessa kirjoituksen fontti vaihtuu antiikvaan (ks. esim. mts. 46, 47). Teoksen hallitseva kieli on siis englanti, mutta vaihtelua osoitetaan tekstuaalisin keinoin (vrt. luku 4.2.3.). Antiikva on lisäksi nimenomaan latinan kielen kirjasinlaji (ks. tark. eri kirjasinlajien käytöstä Perälä 2007, 20–21).

Voidaan myös kysyä, perustuuko kielivalinta alkuperäislähteen kieleen (eli käytettäessä suoraa siteerausta ei muuteta alkuperäistä kieltä) vai tuon kielen nauttimaan arvostukseen ja sen autoritaarisuuteen. Tämä kysymys on relevantti juuri latinan kielen osalta. Esimerkiksi papin latinan käytön motivoijana saarnan yhteydessä on pidetty auktoriteettiaseman osoittamista (Davidson 2003, 475–476; 481). Tällöin itse kielen katsotaan osoittavan arvovaltaa, ei siteeratun henkilön, lähdetekstin tai puheenaiheen (ks. tähän liittyen myös Pahta & Nurmi 2010, 154–155; Mäkilähde 2012). Pahta (2009, 302) toteaa,

että vastaavantyyppisissä tapauksissa voidaan koodinvaihdolla nähdä olevan myös tekstiä jäsentävä tehtävä koodinvaihdon osoittaessa siirtymää omasta tekstistä toisen tekstiin.

Variaatioanalyysin näkökulmasta historiallisen, tekstuaalisen tradition kaksikielisyyteen ja kielten vaihteluun liittyvät syyt muistuttavat läheisesti puhutun kielen tilanteista koodinvaihtoa tapauksissa, joissa yhteiskunnassa käytetään kahta kieltä sen mukaan, onko kysymys virallisesta vai jokapäiväisestä kielenkäyttötilanteesta. Tällaisilla kielillä on yhteiskunnassa eriarvoinen status: virallisissa yhteyksissä ja hallinnossa käytetyllä kielellä se on korkeampi kuin arkikäytössä ja kotipiirissä käytetyllä paikallisella kielellä tai ns. kansankielellä. Ilmiöstä ja tilanteesta käytetään sosiolingvististä käsitettä diglossia. Tarkasteltavassa tekstissä voidaan katsoa olevan kysymys tämäntyyppisestä koodinvaihdon motiivista. Kuten perinteisessä puhetilanteesta tässäkin vaihtelun laukaisee käyttökonteksti. Käyttökontekstin taas voidaan katsoa muodostuvan niin konkreettisesta fyysisestä paikasta kuin puheenaiheesta. Historiallisesta, tekstuaalisesta koodinvaihdosta puhuttaessa tilanne rakentuu sekä aiheen että tekstin fyysisen kontekstin perusteella. Nähdäkseni fyysinen konteksti muodostuu ensisijaisesti nykyisestä tekstiyhteydestä mutta myös lainatun tekstin aiemman kontekstin voidaan ajatella vaikuttavan tilanteeseen eli kielen valintaan.

Vaikka koodinvaihdon motiivina on tradition noudattaminen tai rutiininomainen kielenkäyttötapa, kulkee sen rinnalla tai taustalla väistämättä myös sosiaalinen aspekti. Kahden kielen käyttö erottelee vastaanottajat niihin, jotka ymmärtävät tieteellistä ja sivistystä vaativaa aihetta, ja niihin, jotka eivät, tai toisaalta niihin, joille puheena olevista asioista on tarpeen puhua, ja niihin, joiden maailmaan tai ymmärrysalaan asiat eivät kuulu. Näihin teemoihin palataan tarkemmin seuraavassa luvussa.

4.2.2. Koodinvaihdon toimiminen tekstin sisäisenä semanttisena erottimena

Toinen potentiaalinen koodinvaihdon funktio liittyy tekstin merkitykseen ja on tiukasti sidottu puheenaiheeseen ja sen yhteiskunnalliseen ulottuvuuteen. Funktio on esittämistä vaihtoehtoisista kontekstualisoinnin näkökulmasta haastavin mutta myös sosiohistoriallisesti kiinnostavin. Agricola on elänyt aikana, jolloin astrologia on tiedemiesten ja oppineiden piirissä alettu jakaa kahtia, hyväksyttävään ja epäilyttävään (luonnolliseen ja ennustavaan). Esimerkiksi Lutherin tiedetään suhtautuneen kaikkeen astrologiaan alun perin suopeasti mutta myöhemmin alkaneen kritisoida ns. ennustavaa astrologiaa. Toisaalta taas Agricolankin astrologisten ja astronomisten tietojen opettaja Melanchthon on ainakin henkilökohtaisesti käytännön tasolla harjoittanut kumpaakin astrologian haaraa (ks. Heininen 2007, 199–200). Vaikka keskiajan ja uuden ajan taitteen näkemyksistä ja suhtautumisesta astrologian lajeihin on tietoa, on nykyihmisen näkökulmasta vaikea vetää rajaa näiden erotettujen astrologisten lajien välille. Ääripäät eli tyyppilliset tapaukset on helppo tunnistaa, mutta missä menee raja harmaalla alueella. Vaikka Agricolan teoksessaan esittelemä astrologia ilmeisesti on kaikkiaan luettavissa hyväksyttävään eli ns. luonnolliseen haaraan (ks. myös Heininen 2007, 200), on kysymys Agricolan itsensä suhtautumisesta astrologian osa-alueisiin tässä kiinnostava. Herää kysymys, voiko puheenaiheen hyväksyttävyyden taso vaikuttaa koodiin.

Edellistä todennäköisempi syy puheenaiheen motivoimaan koodinvaihtoon liittyy aiheen tieteellisyyteen ja arkisuuteen. Tämän funktion alaisuuteen voidaan liittää erilaisia syitä. Yksi tällainen on traditio: jostakin asiasta on tapana puhua tietyllä kielellä. Tässä tullaan lähelle sekä edellä luvussa 4.2.1. että seuraavassa luvussa 4.2.3. esiteltyjä merkityksiä ja teemoja. Toinen selitysvaihtoehto on koodinvaihdossa yleisesti tunnettu salaaminen tai ylimääräisten kuulijoiden ulossulkeminen. Asioista, joita ymmärtää vain oppinut henkilö, ei ole syytä, tarpeen tai hyväkään puhua muutoin kuin tämän ihmisryhmän ymmärtämällä kielellä. Tutkittavassa tekstissä edellä mainittu toteutuu siinä mielessä, että latinaksi esitetty osuus on selvästi tieteellistä, tavallisen ihmisen kokemusmaailmasta kaukana olevaa tekstiä. Kun kieli vaihtuu, vaihtuu myös puheenaihe. Pääteema pysyy samana, mutta siirrytään puhumaan tavallista kansaa koskevista neuvoista. Suomenkielisessä tekstissä ohjeistetaan, milloin on hyvä tehdä erilaisia arkisia askareita kuten leikata kynsiä, maksaa velka, käydä myllyllä, kalassa tai vierottaa lapsi (ks. myös esimerkkitarkelma edeltä). Suomeksi kalenteriosaan kirjoitetut asiat ovat todennäköisesti juuri niitä, joista pappi on puhunut seurakuntalaisille heitä opastaessaan. Opastuksen ja valistuksen kielenä oli käytettävä kansankieltä, koska se oli ainoa kieli, jota kansa yleensä ymmärsi (ks. keskiaikaisen papiston käyttämistä kielistä Maliniemi 1955; myös Häkkinen 1994, 39–43).

Salaamisen funktio ei vaikuta tässä luontevalta selitykseltä, koska tekstin lukijakunta eli papisto on taitanut kumpaakin kieltä eli latinaa ja suomea. Sama koskee koodinvaihdon sosiaalista tai kulttuurista yhteenkuuluvuutta osoittavaa funktiota. Sivistyneistö ja oppineet ovat tunnetusti käyttäneet latinaa tai muita rahvaan hallitsemattomia kieliä toisiaan yhdistävänä ja tavallisesta kansasta erottavana keinona.⁹ Yhteisen kielen käyttö on tässä tarkoituksessa voimakas ja erityisesti puhutussa kielessä hyödynnetty väline. Funktio on tuttu myös kirjoitetussa kielessä (ks. esim. Adams 1994; Davidson 2003; Nurmi & Pahta 2010; Mäkilähde 2012). Rukouskirjan luonne huomioiden siinä monikielisyyden sosiaalinen, oppineiden sisäpiiriin kuuluvuutta korostava ja muista erottava funktio ei varmasti ole ensisijainen, mutta se on silti kiistatta olemassa oleva ja tekstiin kirjoittuva merkitys.

Kansankieli on kaikkiaan tunnettu vaihtelupari historiallisessa koodinvaihdossa (esim. Schendl 2013, 153). Kansankieliset ja nimenomaan kansanperinteeseen kuuluvat tekstit kuten runot, sananparret tai loitsut on kirjoitettu kaskiajan ja uuden ajan alun eurooppalaisissa tietoteoksissa tyypillisesti alkuperäisellä kansankielellä; koska traditio on tukenut käytäntöä, on meillä säilynyt esimerkiksi sellainen aarre kuin Rukouskirjassa

9 Vaikka toisinaan keskiaikaisesta monikielisyydestä puhutaan jokseenkin yleisluontoisena ilmiönä, on muistettava, että esimerkiksi Suomessa kysymys on ollut suhteellisen suppean, lähinnä kaupungeissa asuvan väestönosan taidosta. Tavallinen sisämaan rahvas on tyypillisesti osannut vain äidinkieltään suomea (ks. esim. Häkkinen 1994, 39; myös Maliniemi 1955). Käytännössä monikielisyyttä tarvittiin Itämeren alueen ulkomaankaupassa, jossa yhteisenä kielenä käytettiin alasaksaa. Latina puolestaan oli oppineitten ja koulunkäynnin kieli. Lisäksi Suomessa on tietyillä kaksikielisillä asuinalueilla elänyt kahden kielen, suomen ja ruotsin, taitajia. Vielä on puhuttava erikseen suullisesta ja kirjallisesta monikielisyydestä. Vaikka keskiajan Euroopassa ihmiset ovat varsin usein puhuneet useampaa kuin yhtä kieltä, on kirjallinen monikielisyys koskenut vain oppineen eliitin suppeahkoa joukkoa (ks. esim. Schendl 2002, 54).

tavattava eläinten tiineysaikoja käsittelevä runo.¹⁰ Pahta (2009, 294–295) mainitsee kiinnostavan esimerkin keskiajan englantilaisesta ohjetekstistä, jossa latinaa ja muinaisenglantia sisältävään ohjeeseen on liitetty loitsu, joka ei ole mitään nykyään tunnistettavaa kieltä.¹¹ Näissä tapauksissa kielen ja tekstin tai tekstilajin välinen perustavanlaatuisen yhteys tulee havainnollisesti esiin: tietynlaiset tekstit kirjoitetaan tietyllä kielellä, eli valitulla kielellä on merkitys ja funktio. Toisaalta tässä tullaan hyvin lähelle semanttisen ja pragmaattisen motivaation rajaa (vrt. seuraava luku 4.2.3.). Esimerkiksi 1600-luvun englanninkielisessä astrologiaa käsittelevässä tieteellisessä teoksessa *Anima Astrologiae* (Lilly 1676) käytetään fontin vaihtoa merkinä lainaamisesta, oli kysymys sitten nimetyn henkilön tai yleisesti tunnetun ns. aforismin siteeraamisesta (ks. esim. s. 21, 27, 33, 34). Tässä yksikielisessä teoksessa joko lainaamisen tai tekstilajin erottimena käytetään siis kirjasinlajia (vrt. punaisen fontin käyttö, luku 4.2.3.; ks. yleisesti värin ja fontin käytöstä teoksessa Perälä 2007, 19–21; 50–52).

Kansankielisiä runoja on kuitenkin myös käännetty. Näin on esimerkiksi jo mainituissa kalenteriosan kuukausirunoissa, jotka on käännetty suomeen ruotsinkielisestä vuonna 1543 ilmestyneestä rukouskirjasta (runot ovat mitä ilmeisimmin tätä ennen käännetty ruotsiin jostakin kolmannelta kielestä) (Tarkiainen, V. 1958, 179–184). Olennaista on kuitenkin huomata, että tässäkin perimmäinen eronteko säilyy: ruotsinkieliset runot on käännetty suomeksi eli toiselle kansankielelle latinankielisen tekstin lomaan. Tietyllä kansankielellä ei ole sellaista yksilöllistä arvoa, jotta lainattaessa tulisi säilyttää alkuperäinen kieliasu; sen arvona ja roolina on tekstissä edustaa kansankieltä erotuksena arvokkaasta ja perinteisestä kirjakieli latinasta.

Siegfried Wenzel (1994) toteaa omassa tutkimuksessaan, että 1400-luvun Englannissa pappi saattoi käyttää latinankielisessä saarnassa kansankieltä eli englantia esittämänsä asian vahvistukseksi. Tässä funktiossa on aikanaan käytetty kansankielisiä sanontoja, sananlaskuja ja jopa laulun sanoja. Mainitunkaltaisessa käytössä on vahvana selitysmotivaatio, joka tekstissä reaalistuu usein kytkevillä ilmauksilla tai suorilla viittauksilla vaihdettavaan kieleen (esim. *englanniksi näin* tms.; ks. tämällytyypisestä käytöstä mts., 16–19). Tällaista merkitystä ei kielen vaihtelulla kuitenkaan tarkasteltavassa tekstissä ole, sillä siinä asia etenee suoraviivaisesti eteenpäin ilman, että toisella kielellä pyrittäisiin kääntämään, selkeyttämään tai vahvistamaan jo sanottua eli ikään kuin palaamaan takaisin. Samanluonteista koodinvaihtoa tavataan myös keskiaikaisissa englanninkielisissä

10 1 *Kymenen Kwta Nauraua* / 2 *kymenen Kwta Ammuua* / 3 *Caxitoijsta kymende kwta Hirnuua* / 4 *Seitzemen Kwta Möketäue* / 5 *Cwsi Kwta Mäkyue* / 6 *Wisi Kwta winguuu* / 7 *Cwsi kwta Rääkyue* / 8 *Nelie kwta Papottaija* / 9 *Nelie kwta Nauckuija* / 10 *Colme wijcko Cakottaija* / 11 *Nelie wijcko Cotkottaia* (Agricola 1544, 72).

11 Englantilainen ohje 1000-luvun alusta teoksesta *Handbook Medicine* (muinaisenglantia olevat kohdat suomennettu; latina ja tuntematon kieli muuttamatta): ”*Sekoita sitten tikulla voi, kaikki rasva, ja laula psalmi Beati immaculati kokonaan kolmesti, ja gloria in excelsis deo, ja credo in deum patrem, ja pyhimyslitania eli heidän pyhät nimensä, ja deus meus et pater, et in principio, ja loitsu käärmettä vastaan, ja laula tämä loitsu: Acre arcere arnem nona ærnem beodor ærnem / nidren arcun cunað ele harassan fidine*” (ks. Pahta 2009, 295).

saarnateksteissä; niissä vaihtelu on kuitenkin intrasententiaalista (vrt. tark. Wenzel 1994, 22–).

4.3. Sisällön käyttöä avustava vaihtelu: koodinvaihto pragmaattisena merkinä

Kolmantena potentiaalisena motivaationa ja funktiona Agricolan Rukouskirjan kalenteriosassa tapahtuvaan vaihteluun esitän koodinvaihdon toimimisen ns. pragmaattisena merkinä. Kun puhutaan koodinvaihdon pragmaattisista merkityksistä ja tehtävistä, voidaan usein katsoa olevan kysymys tekstin ja diskurssin jäsentämiseen ja järjestämiseen liittyvistä asioista.

Tapa, jolla koodinvaihtoa on käytetty, kertoo toisaalta sen, että teksti on kirjoitettu kohderyhmälle, joka on taitanut hyvin latinaa ja suomea. Koodinvaihtoa käyttäessään kirjoittaja tuleeikin antaneeksi kontekstivihjeen yleisöstään (esim. Pahta 2009, 301). Yleisen käsityksen mukaisesti Agricolan rukouskirja on kirjoitettu papistoa varten. Teoksen kaksi-kielisyys tukee osaltaan tätä käsitystä. Vaikka teoksen on todettu aikalaisessa historiankirjoituksessa kuluvan kaikkien suomalaisten käsissä, jo painetun teoksen harvinaisuus, korkea hinta ja tavallisen kansan lukutaidottomuus ovat syitä siihen, ettei kysymys ole aikanaan ollut koko kansan teoksesta. Papistoa voidaan pitää teoksen primaarina kohdeyleisönä ja lukijakuntana. Koodinvaihdon analysointi tuottaa kuvan myös sekundaarista vastaanottajasta, kansasta. Tosin myös papisto voidaan nähdä välittäjän roolissaan sekundaarina vastaanottajana ja suomenkielinen kansa varsinaisena kohdeyleisönä. Oli miten oli, koodinvaihto jäsentää ja mahdollistaa tämän monikerroksisen diskurssin.

Tässä yhteydessä voidaan spekuloida sillä, mistä asiasta on voitu tai on ollut tarpeen puhua kansankielellä tai ylipäätään mistä on ollut tarpeen tai on puhuttu kansalle ääneen. Keskiaikaiseen eurooppalaiseen kirkolliseen traditioon on kuulunut latinan käyttö silloinkin, kun kirkollisissa toimituksissa on yleisesti siirrytty käyttämään kansankieltä (ks. suomen ja latinan käytöstä ja suhteista 1500-luvun kirkollisessa elämässä Häkkinen 1994, 40–43). Kuten edellä muissa yhteyksissä oli esillä, latinan käytön motivaationa on voinut olla papin auktoriteettiaseman osoittaminen (ks. Davidson 2003, 481). Sen ratkaiseminen, mitä osioita yksittäinen pappi on 1500-luvun suomalaisessa kirkolliselämässä kalenteriosasta välittänyt kansalle, on käytännössä mahdotonta. Tähän liittyy kuitenkin kysymys, onko kalenteriosan koodinvaihto konkreettinen merkki siitä, mitä on ollut tarkoitus puhua ääneen, vai vain osoitus siitä, mikä on esitetty kansankielellä eli tarkoitettu todella perille meneväksi ohjeistukseksi.

Vastaavanlaisena merkinä on vanhimpiin suomenkielisiin kirjallisiin muistomerkeihin kuuluvassa niin kutsutussa Uppsalan käsikirjan messutekstissä (osa Uppsalan koodeksia B 28) käytetty punaista mustetta. Tunnusmerkillisellä kirjoitustavalla eli tässä punaisella musteella on viitattu tekstiin, jota ei ole tarkoitettu papin ääneen esitettäväksi vaan ainoastaan hänen omaksi tiedokseen (Rajamäki 2014). Käsikirjoituksen punaiselle musteelle esitetty funktio vastaa edellä esittämäni päätelmää kalenteriosan koodinvaihdon funktiosta. Tukea selitykselle löytyy myös kirjoitetusta kielenkäytöstä ja lisäksi Agricolalta itseltään. Agricolan messukirjassa on latinaksi pitkäkkö, usean virkkeen osuus,

jossa suoraan ohjeistetaan pappia muun muassa messun alkusanojen valinnassa. Osuus eroaa sisällöltään täysin suomenkielisestä tekstiosuudesta. Näin myös ero yksin papeille tarkoitettun ja seurakuntalaisille tarkoitettun tekstin välillä on selvä. Tässäkin on kysymys paitsi kohderyhmän ja tekstin käyttöfunktion osoittamisesta myös ääneen lukemisen ja lukematta jättämisen välisestä erosta. Analyysin lopputuloksena voidaankin todeta funktioiden, motiivien ja merkitysten kietoutuvan jokseenkin erottamattomasti toisiinsa ja kaiken vaikuttavan kaikkeen.

4.4. Muita mahdollisia selityksiä kielen vaihteluun

Vaikka koodinvaihdolla katsotaan mielellään olevan jokin syy, on tietysti mahdollista ajatella, että vanhassa tekstissä ilmenevän kielen vaihtumisen taustalla on jokin muu inhimillinen tekijä. Tällaisia tekijöitä voisivat olla esimerkiksi laiskuus tai kääntämiseen käytettävien resurssien (aika, raha, kääntäjät) puute. Näkemykseni mukaan (ks. Agricolan Rukouskirjan toimitus- ja painatusvaiheista tark. esim. Heininen 2010) tämänkaltaiset syyt eivät ole uskottavia tarkastelemani tekstin ja teoksen osalta. Kirjallisuuden painaminen ja kääntäminen olivat 1500-luvun Ruotsissa ja Suomessa erityislaatuisia asioita. Painaminen maksoi, eikä olisi muutoinkaan ollut kenenkään intressien mukaista painattaa keskeneräisiä tai hutiloiden kasattuja, sisällöltään epäyhtenäisiä ja laadultaan epämääräisiä tekstikokoelmia. En myöskään ole onnistunut löytämään viittausta tämäntyypiseen tilanteeseen muusta keskiajan tai uuden ajan alun taitteen eurooppalaisesta tieteellisestä tai uskonnollisesta kirjallisuudesta.

Käsitykseni mukaan tutkimukseni osoittaa selvästi, että Mikael Agricolan Rukouskirjan kalenteriosa on huolellisesti ja taiten koottu niin sisällöllisesti, rakenteellisesti kuin käytettyjen kielten osalta. Aiempi, muita kieliä koskeva historiallinen koodinvaihdon tutkimus (esim. Wright 1992; Schendl 2000) osoittaa, että koodinvaihto keskiaikaisissa ja uuden ajan alun teksteissä on harkittu ja muodolliseen kielenkäyttöön kuuluva, tekstilajisidonnainen kirjoitetun kielen piirre. Ei ole syytä olettaa, että sivistynyt, Euroopassa yliopisto-opintonsa suorittanut ja eurooppalaiset kirjalliset konventiot hyvin tuntenut Agricola ei olisi toiminut kalenteriosaa koostaessaan näiden yleisesti tunnettujen tieteellisten mutta myös uskonnollisten tekstien koostamiseen liittyvien konventioiden mukaan.

5. Päätelmät

Olen esitellyt edellä kolme erottamaani pääfunktiota, joihin tutkimassani tekstissä tapahtuvan koodinvaihdon voidaan katsoa perustuvan. Funktiot ovat autoritaariseen tekstiin viittaaminen, tekstinsisäiset semanttiset syyt ja pragmaattisena merkinä toimiminen. Kuten olen edellä todennut, esittelemäni motiivit ja koodinvaihdon potentiaaliset merkitykset eivät välttämättä ole toisiaan poissulkevia vaan mahdollisesti rinnan toteutuvia. Koodinvaihdolle onkin luonteenomaista, että sille löytyy useita tasoja ja että näiden

tasojen ja taustalla vaikuttavien motivaatioiden tulkinta on monimutkaista (esim. Mäki-lähde 2012, 15).

Esittämiäni kolmea funktiota yhdistävä seikka on, että niissä on kysymys kirjoitetun kielen vakiintuneista ja yleisesti tunnetuista käyttötavoista. Konventionaalisuus on kaikkiaan historiallista koodinvaihtoa yleisesti luonnehtiva piirre. En ole edellä ottanut kantaa siihen, onko eri motivaatiovaihtoehdoissa kysymys tunnusmerkkisestä vai tunnusmerkitsemisestä vaihtelusta (ks. puhutun kielen osalta Myers-Scotton 1993; vrt. historiallisen koodinvaihdon näkökulma Adams 2003, 304; 411–413). Tutkimuksessani nousee kuitenkin vahvasti esiin tarkastelemani intersententiaalisen koodinvaihdon toimiminen vihjeenä, erottajana tai merkkinä. Koodinvaihto on keskiajan ja uuden ajan taitteen Euroopassa kielellinen ja kulttuurinen ilmiö. Tässä tutkimuksessa tarkasteltua intersententiaalista koodinvaihtoa voidaan pitää tiettyihin virallisiin tekstilajeihin vakiintuneena ja jopa rutiiinomaisena piirteenä. Konventionaalisuudesta huolimatta kirjoittaja tekee aina tietoisin valinnan vaihtaessaan virkkeiden tai kappaleiden rajalla kieltä. Samalla hän tekee valinnan yksi- ja monikielisen tekstin välillä.

Tutkimukseni ja tutkimuskohteeni tuovat hyvin esiin keskiaikaisten hybriditekstien kiinnostavuuden koodinvaihdon näkökulmasta. Koska tutkimuksessa ei ole ollut käyttöä vertailukohteenä vastaavankaltaista teosta tai tukena hybriditeksteissä ilmenevää koodinvaihtoa käsittelevää aiempaa tutkimusta, on tutkittavaa tekstiä koskevat päätelmät täytyntä tehdä hakemalla tukea ja vertailukohtea muiden tekstilajien keskiaikaisista ja uuden ajan alun edustajista. Arvokasta lisävalaistusta hybriditekstien koodinvaihtoon on mahdollisesti saatavissa tutkimalla muita eurooppalaisia rukouskirjoja, joihin on sidottu mukaan kalenteriosa, tai muita keskiaikaisia kalenteriteoksia. Jo rukouskirjansa esipuheessa esittelemänsä lähdepohjan yhteydessä Agricola (1544, 3) mainitsee käyttäneensä tanskalaisia, slesialaisia, puolalaisia, ranskalaisia ja italialaisia rukouskirjoja.

Vaikka Mikael Agricolan vuonna 1544 painettu Rukouskirja on uniikki, sitä koostettaessa tehdyt monikieliset syntaktis-tekstuaaliset ratkaisut eivät todennäköisesti ole sellaisia vaan perustuvat yleiseen, asiateksteihin liittyvään keskiajan eurooppalaiselle kirjalliselle kielenkäytölle tyypilliseen rutiiiniin tai vähintäänkin kuvastavat ajan tekstilajikohtaisia tendenssejä. Keskiaikaisen kalenteriperinteen tutkimus tuo toivottavasti lisävalaistusta myös Agricolan Rukouskirjan koostamisperiaatteisiin ja siinä ilmenevään monikielisyyteen ja lähtötekstien ja lähtötekstien kielen sekä tulotekstien kielen väliseen suhteeseen, ja toisaalta siihen, kuinka pitkälle lähtötekstin kieli on määrännyt tulotekstin kieltä ja kuinka paljon siihen on vaikuttanut lähtötekstin sisältämä asiasisältö eli semanttiset tekijät.

LÄHTEET

Aineslähteet ja Agricolan lähdepohja

- AGRICOLA, MIKAEL 1544: *Rucouskiria*. Uudistettu näköispainos. WSOY, Porvoo 1987.
- LUTHER, MARTIN 1532: *Betbüchlein*. Wittenberg.
- PTOLEMAIOS, CLAUDIOS 1541: *Tetrabiblos*, latinankielinen käännös. Saatavissa sähköisenä: http://bvpb.mcu.es/es/catalogo_imagenes/impresion.cmd?path=11002554&posicion=18.
- REINHOLD, ERASMUS 1543: *Then Swenska Psalmeboken*. Stockholm.
- RÖSSLIN, EUCHARIUS 1533: *Kalender mit allen Astronomischen Haltungen* – -. Frankfurt. Saatavissa sähköisenä: <https://play.google.com/books>.

Muut lähteet

- ADAMS, J. N. 2003: *Bilingualism and the Latin Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DAVIDSON, MARY CATHERINE 2003: Code-Switching and Authority in Late Medieval England. *Neophilologus* 87:3, 473–486.
- FRICK, MARIA 2013: *Emergent bilingual constructions. Finnish-Estonian codeswitching in interaction*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- GUMPERZ, JOHN J. 1982: *Discourse strategies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HEININEN, SIMO 2007: *Mikael Agricola. Elämä ja teokset*. Edita, Helsinki.
- HUNT, TONY 2000: Code-switching in medical texts. D. A. TROTTER (toim.): *Multilingualism in Later Medieval Britain*, 131–147. Cambridge.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY, Helsinki.
- 2007: Johdatus Mikael Agricolan rukouskirjan kalenteriosastoon. KAISA HÄKKINEN ja TERTTU LEMPIÄINEN (toim.): *Agricolan yrtit. Agricolan Rucouskirian terveyttä tuovat kasvit, niiden esiintyminen ja käyttö 1500-luvulla*. Kirja-Aurora, Turku.
- HÄKKINEN, KAISA – LEMPIÄINEN, TERTTU 2007: *Agricolan yrtit. Agricolan Rucouskirian terveyttä tuovat kasvit, niiden esiintyminen ja käyttö 1500-luvulla*. Kirja-Aurora, Turku.
- KLINGE, MATTI 1994: *Itämeren maailma*. Otava, Helsinki.
- LILLY, WILLIAM 1676: *Anima Astrologiae: or, a guide for astrologer* – -. London. Saatavissa sähköisenä: http://astrologiamedieval.com/tabelas/William_Lilly_Anima_Astrologiae.pdf.
- MALINIEMI, AARNO 1955: Kansankieli Suomen keskiajan kirkossa. *Novella plantatio*, 82–112. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran juhlakirja Suomen kirkon juhluvuotena 1955. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 56. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki.
- Mikael Agricolan teokset. Tekstien selvennys*. LAHJA-IRENE HELLEMAA, ANJA JUSSILA, ESKO KOIVUSALO ja MARJA-LIISA LAMMINSALO (toim.). WSOY. Porvoo 1987.
- MYERS-SCOTTON, CAROL 1993: *Duelling Languages. Grammatical Structure in Code-switching*. Oxford.
- MÄKILÄHDE, ALEKSI 2012: ”*Immò ego vult habere aliquid res, dic latinè with you*”. Koodinvaihtoa varhaismodernissa englantilaisessa koulunäytelmässä. Sivuaineen tutkielma. Latinalainen filologia, Turun yliopisto. Saatavissa sähköisenä: <http://doria.fi/bitstream/handle/10024/76725/m%C3%A4kil%C3%A4hde2012.pdf?sequence=1>.
- NIKULA, RAIMO A. 1993: *Astrologian historia*. RAN, Helsinki.
- NUMMILLA, KIRSI-MARIA 2011: *Tekijännimet Mikael Agricolan teosten kielessä. Henkilötarkoitteisten johdosten merkitykset, funktiot ja rakenteet*. Turun yliopiston julkaisuja, Annales Universitatis Turkuensis C 328. Saatavissa sähköisenä: <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/73881/AnnalesC328Nummilla.pdf?sequence=1>.
- NURMI, ARJA – PAHTA, PÄIVI 2010: Preacher, scholar, brother, friend: Social roles and code-switching in the writing of Thomas Twining. PÄIVI PAHTA, MINNA NEVALA, ARJA NURMI ja MINNA PALANDER-COLLIN (toim.): *Social Roles and Language Practices in Late Modern English*. Pragmatics & beyond, new ser. 195. John Benjamins, Amsterdam.

- PAHTA, PÄIVI 2004: Code-switching in medieval medical writing. IRMA TAAVITSAINEN ja PÄIVI PAHTA (toim.): *Medical and scientific writing in late medieval English*, 73–99. Cambridge University Press, Cambridge.
- 2009: Tuhat vuotta koodinvaihtoa englantilaisissa teksteissä. JYRKI KALLIOKOSKI, LARI KOTILAINEN ja PÄIVI PAHTA (toim.): *Kielet kohtaavat*, 288–308. Tietolipas 227. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PAHTA, PÄIVI – NURMI, ARJA 2006: Code-switching in the Helsinki Corpus: A thousand years of multilingual practices. NIKOLAUS RITT, HERBERT SCHENDL, CHRISTIANE DALTON-PUFFER ja DIETER KASTOVSKY (toim.): *Medieval English and its heritage: Structure, meaning and mechanisms of change*, 203–220. Peter Lang, Frankfurt.
- 2007: What we do cón amore: On structures of code-switching in eighteenth-century letters. JORGE BUENO-ALONSO ym. (toim.): *Of varying language and opposing creed: New insights into Late Modern English*, 401–420. Peter Lang, Bern.
- PALOPOSKI, OUTI 2005: Käännösuomen synty. ANNA MAURANEN ja JARMO H. JANTUNEN (toim.): *Käännösuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä*, 15–31. Tampere Studies in Language, Translation and Culture, sarja A, Vol. 1. Tampere University Press, Tampere.
- PERÄLÄ, ANNA 2007: *Mikael Agricolan teosten painoasu ja kuvitus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1123. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RAJAMÄKI, SUVI 2014: Uppsalan käsikirjan messu. Agricola ja aikalaisia -seminaari. Turku 9.4.2014. Suomen Kielen Seura ja Mikael Agricola -seura.
- SAARI, MIRJA 2005: ”Men det är Oululaista att ej förstå sig på prester”. Några drag i folkskollärarinnan Sofia Berghs brev. PAULA ROSSI (toim.): *Från översättning till etik*, 273–281. Acta Universitatis Ouluensis, Humaniora B 64. Oulun yliopisto, Oulu.
- 2009: Kielten kohtaaminen autonomian ajan Suomessa. JYRKI KALLIOKOSKI, LARI KOTILAINEN ja PÄIVI PAHTA (toim.): *Kielet kohtaavat*, 212–230. Tietolipas 227. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SCHENDL, HERBERT 2000: Linguistic Aspects of Code-Switching in Medieval English Texts. D. A. TROTTER (toim.): *Multilingualism in Later Medieval Britain*, 77–92. D.S. Brewer, Cambridge.
- 2002: Mixed-language texts as data and evidence in English historical linguistics. DONKA MINKOVA ja ROBERT P. STOCKWELL (toim.): *Studies in the history of the English language. A Millennial Perspective*, 51–78. Topics in English Language 39. Mouton de Gruyter, Berlin & New York.
- 2013: Code-Switching in Late Medieval Macaronic Sermons. JUDITH A. JEFFERSON ja AD PUTTER (toim.): *Multilingualism in Medieval Britain (c. 1066–1520). Source and analysis*. Medieval Texts and Cultures of Northern Europe. Vol. 15. Brepols, Turnhout.
- SKAFFARI, JANNE 2012–2015: *Multilingualism in the Long Twelfth Century. Monikielisiä käytäntöjä 1100- ja 1200-lukujen englantilaisissa teksteissä*. Suomen Akatemian hanke, <http://users.utu.fi/skaffe/multilc12.html>. Englannin kieli, Turun yliopisto.
- TARKIAINEN, KARI 2010: *Ruotsin Itämaa. Esihistoriasta Kustaa Vaasaan. Suomen ruotsalainen historia*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsinki.
- TARKIAINEN, VIILJO 1958: Mikael Agricolan Rukouskirjan kalenteriosasto. Vertaileva tutkimus. SULO HALTSONEN (toim.): *Mikael Agricola. Tutkielmia*, 177–208. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TARKIAINEN, VIILJO & TARKIAINEN, KARI 1985: *Mikael Agricola. Suomen uskonpuhdistaja*. Otava, Helsinki.
- WENZEL, SIEGFRIED 1994: *Macaronic Sermons. Bilingualism and Preaching in Late-Medieval England*. University of Michigan Library, Michigan.
- WRIGHT, LAURA 1992: Macaronic writing in a London archive, 1380–1480. MATTI RISSANEN, OSSU IHALAINEN, TERTTU NEVALAINEN ja IRMA TAAVITSAINEN (toim.): *History on Englishes. New Methods and Interpretations in Historical Linguistics*, 762–770. TiEL Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- 2000: Bills, Accounts, Inventories: Everyday Trilingual Activities in the Business World of Later Medieval England. D. A. TROTTER (toim.): *Multilingualism in Later Medieval Britain*, 149–156. Cambridge.

KIRSI-MARIA NUMMILA: *Code-switching in the calendar section of Mikael Agricola's Rucouskiria*

Mikael Agricola's *Rucouskiria* ('Prayer book') is one of the oldest and most significant works from the period of Old Literary Finnish. One of its special features is bilingualism: the book makes use of both Finnish and Latin. This study examines the part of the *Rucouskiria* calendar section on chronology and astrology. From the perspective of multilingualism and code-switching, this section is the most interesting part of the book because only there can we find alternating languages on the same page and inside the same overall textual framework. What is intriguing about the text is intersentential code-switching, and as this concept suggests, the switching occurs at the border of the sentences.

The main goal of this study is to clarify what the function of code-switching in the text is: in other words, why is there a switch in languages between parts of the text and why this phenomenon occurs in the context in which it appears. The answers to these questions cannot be resolved by superficially examining the text. Resolving the issue at hand requires a detailed analysis of the code-switching and the contextualisation of the text. This study represents historical code-switching research which has not previously been carried out with regard to early Finnish texts.

After analysing the text, we can distinguish three main functions of code-switching: a) reference to authoritarian text, b) semantic grounds within the text and c) functioning as a pragmatic sign. These code-switching motives and potential bases are not mutually exclusive, but possibly realised alongside one another. It is thus typical of code-switching to have multiple levels and to have a complex interpretation of influential motivations behind it. The code-switching in Agricola's *Rucouskiria* seems like a rather conventional, deliberate and textually bound feature of literary Finnish. The study shows a strong emergence of the particular use of code-switching as a clue, a separator and a sign. The languages found in Agricola's text, without a doubt, have their own, specific use.

Kirsi-Maria Nummila
kirsi-maria.nummila@utu.fi
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto